

”Från djurets synvinkel är människan nazisten”

Djurskrivandets antifascistiska potential i Mirjam Tuominens prosa

I DEN FINLANDSSVENSKA FÖRFATTAREN Mirjam Tuominens (1913–1965) prosa är djur ett sporadiskt, men återkommande motiv. De förekommer i form av jagberättare, novellkaraktärer och tankefigurer under den period då Tuominen publicerar majoriteten av sina prosatexter, från debuten 1938 fram tills hon i början av 1950-talet allt mer övergår till ett fragmentariskt, lyriskt och småningom religiöst, subjektupplösande skrivande. Stilbytet är, enligt Monika Fagerholm, intimt sammankopplat med författarens politiska övertygelse. Det speglar att Tuominens sätt att leva sig in i Förintelsen och andra världskrigets grymheter utmynnar i en förlorad tro på sammanhängande berättelser: ”När allt rasar samman blir berättelsen lögn för den låtsas som om allt inte rasat samman.”¹

Jag delar Fagerholms uppfattning, och har argumenterat för en liknande läsning.² Men jag anser att antifascistiska ansatser finns på det tematiska planet i Tuominens skönlitteratur också före formbrottet – bland annat i hennes sätt att skriva om djur. Genom sättet på vilket djur skrivs fram och fungerar i Tuominens prosa utmanas idén om *vad en människa är*, vilket är en av de bärande gränsdragningar som fascistiska och rasistiska ideologier använder sig av för att

1. Monika Fagerholm, ”Bördan av att vara jag”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 88, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2013, s. 38.
2. Ylva Perera, ”Om bödeln kunde uttrycka sig. Skrivandet som motstånd och antifascistiskt arbete i Mirjam Tuominens *Besk brygd*”, *Tidskrift för litteraturvetenskap* 50, 2019:2–3, s. 38–46.

upprätta förtryckande hierarkier.³ I den här artikeln tittar jag närmare på Tuominens sätt att skriva om djur, och undersöker på vilket sätt det hänger samman med en antifascistisk hållning. Jag inleder med att redogöra för varför jag tycker att en sådan undersökning är av vikt både för en fördjupad förståelse av Tuominens författarskap, och för att utveckla teoribildningen kring antifascism.

TUOMINEN OCH ANTIFASCISMEN

Dagböcker, brev och levnadsteckningar visar att Mirjam Tuominen definierade sig som antifascist under hela sitt vuxna liv. Bland annat beskrev hon sig 1962 som "lidelsefullt antinationalsocialistisk och antifascistisk".⁴ I tidigare analyser av Tuominens produktion har antifascismen uppmärksamats bland annat genom att man lyft upp hennes bödelmotiv, som framträder starkast i essäboken *Besk brygd*,⁵ samt hennes intresse för "svaga" och utsatta människor.⁶ Även två omfattande biografier, Ghita Barcks *Mirjam Irene Tuominen* och Tuva Korsströms dubbelbiografi *Ålvan och jordanden*, lyfter fram antifascistiska drag, men litteraturläsningarna är främst av biografisk art.⁷ Här menar jag att djurspåret, och med det ett mer posthumanistiskt analysperspektiv som lyser med sin frånvaro i Tuominenforskningen, öppnar upp nya aspekter av Tuominens antifascism.

När jag använder begreppet antifascism är det en medveten positionering i relation både till transnationell och komparativ historisk antifascismforskning, där "fascism" ses som paraplybegrepp för "antidemokratiska och våldsbejakande extremnationalistiska rörelser", och till

3. Étienne Balibar, "Rasism och nationalism", Étienne Balibar & Immanuel Wallerstein (red.), *Ras, nation, klass: mångtydiga identiteter*, översättning till svenska: Sven-Erik Torhell, Göteborg: Daidalos 2002, s. 87.

4. Tuva Korsström, *Ålvan och jordanden: En biografi över Mirjam Tuominen och Torsten Korsström*, Helsingfors: Schildts & Söderströms 2018, s. 247.

5. Mirjam Tuominen, *Besk brygd*, Helsingfors: Söderströms 1947.

6. Se t.ex. Inga-Britt Wik, "Häxan, ledaren och bödeln: några bilder i Mirjam Tuominens tidiga författarskap", *Horisont* 36, 1989:3, s. 24–32, eller Monica Sirén, *I takt med livet. Temata, symboler och bildspråk i Mirjam Tuominens novellsamlingar*, opublicerad avhandling pro gradu, Åbo Akademi 1985.

7. Ghita Barck, *Mirjam Irene Tuominen*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1983, och Korsström, *Ålvan och jordanden*.

antifascism som filosofiskt, estetiskt och samhällsteoretiskt begrepp.⁸ Tuominen är nämligen intressant både för sin uttalade kritik av Finlands samarbete med Nazityskland,⁹ och för sitt sätt att skriva skönlitteratur om och ur sin politiska övertygelse. Dessa praktiker behöver inte ses som väsensskilda. Speciellt inom nyare historieforskning har man alltmer frångått en strikt uppdelning mellan ”aktiv” antifascism (militant, fysiskt motstånd), och ”passiv” antifascism (möten, spridning av antifascistisk litteratur, namninsamlingar och liknande).¹⁰ I inledningen till antologin *Anti-fascism in the Nordic Countries* lyfter Kasper Braskén och Johan A. Lundin upp vikten av att även konst och kulturella uttryck räknas med bland de antifascistiska praktiker som studeras:

Antifascismens historia måste innefatta den kulturpolitiska sfären, teatern, litteraturen och konsten. Dessa var ovärderliga när det gällde att analysera den fascistiska rörelsen, samt för att mobilisera känslomässigt och kulturellt motstånd mot den samma.¹¹

Med undantag av enstaka och kortvariga politiska engagemang – Tuominen var medlem i vänsterföreningen Kiila 1948–1949 – finns hennes politiska och etiska ställningstaganden främst i hennes texter.¹² Ett år efter Tuominens död skriver Kurt Sanmark: ”Tuominens värderingar är i grunden samhällskritiska, om också inte på ett i dagens litteratur politiserat sätt.”¹³ Han lyfter upp hur hon intresserar sig för omvärlden

8. Kasper Braskén, Matias Kaihoviirta & Mats Wickström, ”Antifascismen i Norden: Ett nytt forskningsfält”, *Historisk Tidskrift för Finland* 102, 2017:1, s. 7.

9. Korsström, *Älvan och jordanden*, s. 173.

10. Nigel Copsey, ”Preface: Towards a new anti-fascist minimum”, Nigel Copsey & Andrzej Olechnowicz (eds.), *Varieties of Anti-Fascism. Britain in the Inter-War Period*, New York: Palgrave Macmillan 2010, s. xv, <https://doi.org/10.1057/9780230282674>.

11. Kasper Braskén & Johan A. Lundin, ”Introduction”, Kasper Braskén & Johan A. Lundin (eds.), *Anti-fascism in the Nordic Countries: New Perspectives, Comparisons and Transnational Connections*, London & New York: Routledge 2019, s. 6, <https://doi.org/10.4324/9781315171210-1>. ”The history of anti-fascism must include the realm of cultural politics, theatre, the arts and literature. These forms were of paramount importance for the analysis of the fascist movement and for forming emotional and cultural resistance to it.” Översättning till svenska: YP.

12. Korsström, *Älvan och jordanden*, s. 290.

13. Kurt Sanmark, ”Mirjam Irene Tuominen”, *Hufvudstadsbladet* 1/7 1968, s. 7.

trots sin introspektiva läggning – en dikotomi som enligt mig egentligen inte existerar för Tuominen. Snarare flyter världens ondska och den enskilda människans brister i stor utsträckning samman för henne. Antifascismen är för Tuominen starkt sammankopplad med all form av antitotalitarism,¹⁴ och utöver nazismen och Sovjetunionen hann hon bland annat motsätta sig den israeliska ockupationen av Gaza.¹⁵

Samtidigt är det viktigt att inflika att Tuominen inte utarbetar någon enhetlig teori kring fascismen, och hennes intresse för etik är bredare än så. Ändå finner jag det motiverat att använda antifascism som övergripande term för att beskriva hennes hållning, eftersom hon så tydligt reagerar på sin samtids fascistiska uttryck. Det finns ett flertal definitioner av fascismens natur. En av de mera kända är Roger Griffins: ”Fascism är en typ av politisk ideologi, vars mytiska kärna – i sina olika gestaltningar – är en folklig ultranationalism inriktad på nationens återfödelse.”¹⁶ En annan är Stanley G. Paynes längre uppräknings typologiska karakteristika som innefattar allt från antikommunism till chauvinism och auktoritärt ledarskap.¹⁷ Den här sortens teori bygge är hjälpsamt när man vill tala om typiska drag för fascistiska rörelser, men precis som Griffin själv betonar kan det varken ersätta eller föregripa uttryck för levda upplevelser av fascism.¹⁸ Det finns därför ingen fullständigt entydig definition av fascism, och nyare forskning betonar att även antifascism måste ses som ett pluralistiskt fält med inbördes motsägelser.¹⁹

14. Barck, *Mirjam Irene Tuominen*, s. 11.

15. Korsström, *Älvan och jordanden*, s. 507.

16. Roger Griffin, *The Nature of Fascism*, London & New York: Routledge 1991, s. 26, <https://doi.org/10.4324/9781315003627>. ”Fascism is a genus of political ideology whose mythic core in its various permutations is a palingenetic form of populist ultra-nationalism.” Översättning till svenska hämtad ur Henrik Arnstad, *Ålskade fascism: De svartbruna rörelsernas ideologi och historia*, Stockholm: Norstedts 2013, s. 40.

17. Stanley G. Payne, *The History of Fascism 1914–1945*, Madison: University of Wisconsin Press 1996, s. 7, <https://doi.org/10.4324/9780203501320>.

18. Griffin, *The Nature of Fascism*, s. 19.

19. Hugo García, Mercedes Yusta, Xavier Tabet & Cristina Clímaco, ”Beyond revisionism: Rethinking antifascism in the twenty-first century”, Hugo García et al. (eds.), *Rethinking Antifascism: History, Memory and Politics 1922 to the Present*, New York: Berghahn Books 2016, s. 4, <https://doi.org/10.2307/j.ctvpj7j84>.

Min målsättning i den här artikeln är därför inte att välja en färdig definition av "fascism" och "antifascism", och sedan avläsa hur väl Tuominens texter stämmer överens med den – eftersom skönlitteraturen i så fall förminsкас till att illustrera tankar i stället för att själv ses som en form av kunskapsskapande. Således strävar jag efter att låta läsningen av de skönlitterära texterna styra, och intresserar mig för vilken bild av fascism och antifascism som framträder i dem. Teoribildningen är ändå essentiell som verktygsback i mitt analysarbete, för att försöka motverka den annars uppenbara risken att fascism godtyckligt likställs med alla former av ondska. Ett sådant verktyg, som blir intressant i relation till djurspåret, är hur fascismen arbetar med hierarkier och avhumanisering av delar av befolkningen.²⁰

DJURSTUDIER SOM ANTIFASCISM

Mellan antifascismstudier och djurstudier – inom litteraturvetenskap används oftast den engelska termen "literary animal studies"²¹ – finns både kopplingar och motsägelser, i synnerhet vad gäller synen på relationen mellan upplysningens idéarv och fascistisk ideologi. Ett flertal historiker, bland andra Aapo Roselius, Oula Silvennoinen och Marko Tikka som skrivit om fascismen i Finland 1918–1944, härleder fascismens framväxt ur den kritik av upplysningen och liberalismen som växte sig stark i Europa efter första världskriget.²² Den brittiska historikern Nigel Copsey är på samma linje och har hävdad att en minsta gemensam nämnare för antifascister under mellankrigstiden var att motståndet grundade sig på ett försvar av upplysningens demokratiska värden.²³

Med den logiken skulle antifascism automatiskt gå hand i hand med upplysningsvurmande och liberalism, men den härledningen

20. Jason Stanley, *How Fascism Works. The Politics of Us and Them*, New York: Random House 2018, s. xv.

21. För en introduktion till fältet, se t.ex. Roland Borgards, "Introduction: cultural and literary animal studies", *Journal of Literary Theory* 9, 2015:2, s. 155–160, <https://doi.org/10.1515/jlt-2015-0008>.

22. Aapo Roselius, Oula Silvennoinen & Marko Tikka, *Svart gryning: Fascismen i Finland, 1918–1944*, Stockholm: Lind & Co 2018, s. 31.

23. Copsey, "Towards a new anti-fascist minimum", s. xviii.

har kritiserats av såväl historiker²⁴ som samhällsteoretiker.²⁵ Till de sistnämnda hör Brad Evans och Julian Reid, som skriver: "Liberalism och nazism är inte samma sak, men nazism var ändå inte något undantag till liberalismen."²⁶ Evans och Reid hävdar att den biopolitiska tendensen att vilja trygga säkerheten för vissa människor på bekostnad av andra, och fastslå vad som är mänskligt genom att föra krig mot "det omänskliga", än i dag lever kvar inom liberala samhällen som säger sig ha besegrat fascismen.²⁷ Evans och Reid hämtar sitt tankegods från Gilles Deleuze och Félix Guattari, som menar att så kallad "mikrofascism" ständigt är närvarande i och mellan människor, och upprätthåller strukturer av makt och underordning.²⁸ Enligt dem kan antifascism därför inte begränsas till ett motstånd mot ett visst statsskick eller en avgränsad politisk rörelse, utan måste i stället ses som en rörlig process där man uppmärksammar och motarbetar de fascistoida tendenserna i sig själv och i samhället, även om de aldrig helt kan utrotas.²⁹ Det här synsättet går att hitta även hos Tuominen.³⁰

Ur det här perspektivet blir tanken på ett humanistiskt subjekt i upplysningens anda problematisk i relation till antifascism. Detta för att en stark tilltro till individens autonomi blundar för allas inneboende mikrofascism, men också för att det som klassas som ett humanistiskt

24. Se t.ex. Tom Buchanan, "Beyond Cable Street", Hugo García et al. (eds.), *Rethinking Antifascism: History, Memory and Politics 1922 to the Present*, New York: Berghahn Books 2016, s. 61–75, <https://doi.org/10.2307/j.ctvpj7j84.7>. Även Payne påpekar att fascismen snarare är en biprodukt av upplysningen än en kritik av den. Payne, *The History of Fascism*, s. 8.

25. Ett nyckelverk för denna kritik är Max Horkheimer & Theodor Adorno, *Upplysningsdialektik*, översättning till svenska: Lars Bjurman & Carl-Henning Wijkmark, Göteborg: Bokförlaget Daidalos 2012 [1944].

26. Brad Evans & Julian Reid, "Introduction: fascism in all its forms", Brad Evans & Julian Reid (eds.), *Deleuze & Fascism. Security: War: Aesthetics*, London & New York: Routledge 2013, s. 3, <https://doi.org/10.4324/9780203374702>. "Liberalism and Nazism are not the same, but nor was Nazism the exception to liberalism." Översättning till svenska: YP.

27. Evans & Reid, "Introduction: fascism in all its forms", s. 3. Jag skulle själv tillägga att ett konkret exempel kunde vara demokratier som ser det som legitimt att neka personer utan uppehållstillstånd grundläggande rättigheter.

28. Gilles Deleuze & Félix Guattari, *Tusen platåer: Kapitalism och schizofreni*, översättning till svenska: Gunnar Holmbäck & Sven-Olov Wallenstein, Stockholm: Tankekraft förlag 2015, s. 324.

29. *Ibid.*, s. 3–4.

30. Perera, "Om bödeln kunde uttrycka sig", s. 42.

subjekt ofta legitimeras och avgränsas på andras bekostnad. Det vill säga, det blir acceptabelt att behandla de varelser som inte kvalar in i den kategorin illa. Det finns därför skäl att utforska antifascism även ur ett posthumanistiskt perspektiv, där syftet är att utmana och ifrågasätta synen på människan som ett autonomt subjekt med en särställning i världen – ett angreppssätt som också står i fokus inom litterära djurstudier.³¹ En posthumanistiskt influerad antifascism behövs ändå inte nödvändigtvis hamna utanför Nigel Copeseys definition – enligt Cary Wolfe är posthumanismen snarare en fortsättning på upplysningens kritik av ett för snävt definierat mänskligt subjekt, än ett brott mot den.³²

Djur har genom historien varit ett vanligt tankeverktyg när filosofer och tänkare (Aristoteles, Descartes och Heidegger är bara några exempel) velat slå fast idén om vad en människa är – i praktiken har det ofta handlat om att stipulera på vilket sätt människor inte är som andra djur.³³ Samtidigt har djuren använts som redskap för att förmedla sensmoral i berättarkonstens fabler.³⁴ Philip Armstrong lyfter fram hur djuren var avgörande verktyg för modernitetens framväxt, dels för att de stod i kontrast till begrepp som ”mänsklighet”, ”kultur” och ”förnuft”, dels för att utnyttjandet av djurkroppar i livsmedels- och varuproduktion rent fysiskt möjliggjorde det moderna samhällets expansion.³⁵ Charles Darwins studie *Om arternas uppkomst* (1859) kunde visserligen påvisa att det inte finns några essentiella skillnader mellan människor och djur, men det hindrade inte hans uttolkare

31. Amy Ratelle, *Animality and Children's Literature and Film*, New York: Palgrave Macmillan 2015, s. 2, <https://doi.org/10.1057/9781137373168>. Andra relevanta studier av djur i litteraturen som företräder denna hållning är Susan McHugh, *Animal Stories: Narrating across Species Lines*, Minneapolis: University of Minnesota Press 2011 och Ann-Sofie Lönngren, *Following the Animal. Power, Agency, and Human-Animal Transformations in Modern, Northern-European Literature*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing 2015.

32. Cary Wolfe, *What is Posthumanism*, Minnesota: University of Minnesota Press 2009, s. xvi.

33. Matthew Calarco, *Zoographies. The Question of the Animal from Heidegger to Derrida*, New York: Columbia University Press 2008, s. 3.

34. Anna Boglind & Anna Nordenstam, *Från fabler till manga. Litteraturhistoriska och didaktiska perspektiv på barn- och ungdomslitteratur*, Malmö: Gleerups 2010, s. 19.

35. Philip Armstrong, *What Animals Mean in the Fiction of Modernity*, London & New York: Routledge 2008, s. 1, <https://doi.org/10.4324/9780203004562>.

från att använda teorin om den starkastes överlevnad för att legitimeras människans makt över andra djur – samt över människor som ansågs djuriska.³⁶

Samma iakttagelser görs av sociologen Étienne Balibar, nämligen att mellanmännisklig rasism grundar sig på att separera mänsklighet från djuriskhet, men på ett sätt som fortsättningsvis ser människan som en del av en brutal ”natur”, vilket i sin tur motiverar att ”starka” människor ska överleva på bekostnad av de ”svagare”.³⁷ På så vis blir mänsklighet något som måste utvinnas ur naturen genom att hierarkier upprättas. Det här har enligt Balibar försvårat motståndet mot rasismen (och i förlängningen fascismen), eftersom de ”brott mot mänskligheten” som man vill göra motstånd mot har motiverats med att de gjorts för mänsklighetens bästa. Bland annat nazisterna använde sig av den retoriken.³⁸

Rasbiologin användes som ett redskap i legitimerandet av nazisternas förintelseprojekt, samt inom segregationslagstiftningen i Sydafrika och USA – även om själva fenomenet att förtrycka människor givetvis är äldre än så.³⁹ Djurhållningen och framför allt industrialiseringen av slakterier i USA stod samtidigt som en uttalad förebild för nazisternas förintelseläger,⁴⁰ och det ingick i deras taktik att få judarna i lägren att bete sig som djur (de skulle vara nakna, hopträngda i en skock och så vidare) för att det skulle bli lättare för bödlarna att avrätta dem.⁴¹ Frågor om vad djur är och hur djur får behandlas – och hur man utgående från svaren på dessa frågor kan motivera hur vissa människor ska behandlas – ingår i fascismens sätt att operera, och det finns ett flertal studier om detta i relation till Förintelsen.⁴²

36. Ibid., s. 84.

37. Balibar, ”Rasism och nationalism”, s. 87.

38. Ibid., s. 90.

39. Ibid., s. 86.

40. Koncentrationslägret som sådant uppfanns emellertid redan tidigare, av britterna under boerkriget.

41. Charles Patterson, *Eternal Treblinka. Our Treatment of Animals and the Holocaust*, New York: Lantern Books 2002, s. 109. Se också Primo Levis vittnesskildring *Är detta en människa?: Fristen*, översättning till svenska: Ingrid Börge, Stockholm: Bonnier 1998 [1947].

42. Utöver Patterson kan man nämna t.ex. Boria Sax, *Animals in the Third Reich: Pets, Scapegoats, and the Holocaust*, New York: Continuum 2000.

Det är således inte sagt att en antifascistisk kamp bär frukt genom att man vädjar till människors mänsklighet, tvärtom. Det är en insikt som formuleras av Mirjam Tuominen i *Besk brygd*, när hon skriver om hur människors förhållande till djur liknar nazisternas förhållande till sina offer, och att nazismen från djurets synpunkt bara utgjorde toppunkten av organiserad mänsklighet:

Hur skulle inte allt bli gott, om bara människan försvunne. Om människans organiserade, viktiga, självupptagna sadism försvunne. Hur skulle inte allt leva och andas befriat.⁴³

Trots att jag tidigare framhöll att Tuominen inte utarbetar definitioner, kommer vi i det här stycket nära det som jag uppfattar som hennes syn på fascism: ”människans organiserade, viktiga, självupptagna sadism”. Adjektivet ”viktiga” sticker ut, men kan i sammanhanget förstås som ett förstärkningsord som uttrycker hur besatta människor tenderar att bli av den organiserade sadismen. Frågan som väcks är huruvida den här sadismen föds redan genom att människor existerar, eller genom hur människor hanterar sin roll som människor. För att förstå vad Tuominens texter säger om det här behöver man titta närmare på hur hon skriver fram människor och djur. Jag koncentrerar mig på två exempel: novellen ”Bara en hund” ur novellsamlingen *Murar* (1939) samt essäboken *Besk brygd* (1947).

TVÅ VARELSER I SAMMA LIVSÖDE

– Jag är bara en hund –

Jag säger ”bara”, inte därför att jag tycker att det är någonting föraktligt eller mindervärdigt att vara en hund, det undföll mig snarast i en känsla av att det är så människor till exempel ofta talar om oss hundar.⁴⁴

Så inleder hunden Varg sin berättelse som utgör novellen ”Bara en hund”. Genom att använda ordet ”bara” medvetandegör han det hierarkiska förhållandet mellan människor och djur, men i påpekandet

43. Tuominen, *Besk brygd*, s. 31.

44. Mirjam Tuominen, ”Bara en hund”, *Murar*, Helsingfors: Söderströms 1939, s. 121.

ligger också en underminering av detsamma. Varg säger att han kan längta efter att vara havet, vinden, elden, jorden, eller ”allra helst ett vilt djur i skogen”, men att han med säkerhet inte vill vara en människa, eftersom människan framstår som ”det mest ofria och det enda som självt bär en prägel av att inte vara nöjt med att vara vad hon är”.⁴⁵ Med tanke på att Varg själv nyss talat om att han brukar drömma om att vara något annat än en hund blir påståendet motsägelsefullt, och gränsen mellan hund och människa rubbas.

Novellen är alltså berättad ur Vargs perspektiv, och handlar om hans ambivalenta förhållande till människorna han bor med. Orsakerna till att Varg inte vill vara en människa är till stor del fysiska: sämre rörelseförmåga, sämre luktsinne, men även sämre kommunikationsförmåga – människor ”sitter timmar med varandra innan de tyckes komma till någon som helst klarhet med varandras avsikter”.⁴⁶ Ändå är det just genom fysisk kontakt som Varg upplever mest samhörighet med människor. I synnerhet med sin matmor:

[N]är min matmor rör mig, inger hon mig en förnimmelse av att hon plånar ut avståndet emellan oss, det finns inte längre något avstånd, vi är två varelser, som av omständigheterna förts samman i samma livsöde, ingenting annat, hon gör ingen åtskillnad, hon upphör inte att vara människa och jag upphör inte att vara djur, men jag känner inte såsom alltid i andra människors, till och med i min husbondes närhet denna skarpa gräns, som hela tiden och i synnerhet då de rör vid mig, låter mig veta att jag är djuret.⁴⁷

Här öppnar sig novellen för en posthumanistisk läsning, genom att Varg och hans matmor upprättar något som med filosofen Donna Haraways ord skulle kunna kallas en ”contact zone”,⁴⁸ det vill säga

45. Tuominen, ”Bara en hund”, s. 122.

46. Ibid., s. 123. Det här är intressant eftersom djurens brist på språk traditionellt använts som motivering av filosofer som betonat skillnaden mellan djur och människor. Se Cary Wolfe, *Zoontologies. The Question of the Animal*, Minneapolis & London: University of Minnesota Press 2003, s. xv–xvi. Jag återknyter till den här diskussionen senare i artikeln i anslutning till *Besk brygd*.

47. Tuominen, ”Bara en hund”, s. 126.

48. Donna J. Haraway, *When Species Meet*, Minneapolis & London: University of Minnesota Press 2007, s. 4.

en fysisk närhet genom vilken de formar varandra som "companion species".⁴⁹ Haraway menar att människor blir till i relation till andra varelser, och genom att fokusera på umgänget mellan mänskliga och icke-mänskliga individer utmanas uppdelningen mellan natur och kultur, och därmed också människans hegemoni.⁵⁰

Den här tanken om att samexistens över art- och identitetsgränser bär på en frigörande och antihierarkisk potential är något som Haraway vidareutvecklat ur Deleuze och Guattaris begrepp djur-blivande ("devenir-animal").⁵¹ Det innebär inte att någon *blir* ett djur, utan att man genom "sammärvaro" upprättar ett sätt att existera som rör sig bort från dominerande kategorier och hierarkier – bort från idén om det fasta subjektet. Det här kan även varelser som redan "är" djur göra.⁵² Djur-blivandet ingår i en myriad av andra begärsdrivna blivanden, och Vargs drömmar om att uppgå i vildmarken eller havet för att komma bort från rollen som hund, som han själv upplever som problematisk, skulle mycket väl kunna läsas som ett sådant begär.⁵³ Faktum att han heter "Varg" trots att han är en hund, och att han hamnat hos sina människor efter att husbondens jaktlag sköt honom i benet när han sprang runt i skogen som valp – troligen på flykt från sina ursprungliga människoägare – stärker det gränsöverskridande intrycket.⁵⁴

En liknande längtan finns hos matmodern som enligt Varg har problem med sin roll som människa eftersom hon inte tycker om att uttrycka sig med ord (till skillnad från husbonden som beskrivs som en mycket social person).⁵⁵ För att fortsätta använda Haraways termer skulle man kunna beskriva Varg och matmoderns relation som ett "med-blivande" ("becoming with") – de blir till genom sin relation till varandra och öppnar därmed för sätt att existera bortom den mänsk-

49. Ibid., s. 16.

50. Ibid., s. 19.

51. Deleuze & Guattari, *Tusen platåer*, s. 435.

52. Ibid., s. 408.

53. Hundidentiteten är plågsam för Varg eftersom han upplever sig bestå av två olika hundar – en tam och en vild, varav den sistnämnda inte passar in bland människorna, och gör att han ibland drabbas av vilt hat gentemot sin husbonde, vilket gör att han upplever sig vara en "ond och dålig hund". Tuominen, "Bara en hund", s. 136–137.

54. Tuominen, "Bara en hund", s. 136.

55. Ibid., s. 132.

liga organiseringen.⁵⁶ Detta skulle kunna beskrivas som en relation med antifascistisk potential, om vi tänker oss att organiseringen och hierarkin i sig själv är problematisk.

I början av novellen konstaterar Varg: ”Funnes det en värld, där det inte alls finns människor, och hade jag aldrig lärt känna människan, vore nog en sådan värld för mig den bästa av världar.”⁵⁷ Det klingar väldigt likt Patricia MacCormacks tanke i *Posthuman Ethics*, om att människors enda etiska förhållningssätt i relation till djur är att helt och hållet lämna dem i fred. Redan genom att tänka på djur som djur begär man en oetisk handling, eftersom man då fortsätter att befästa en antropocentrisk hierarki.⁵⁸ MacCormack skulle troligen ogilla Tuominens val att använda sig av djur i sina skönlitterära verk, men hon skulle hålla med Varg om att människorna borde förstå att hålla sig borta.

Här blir det emellertid tydligt att en posthumanistisk läsning av detta slag inte räcker för att fånga in det som Tuominens novell säger om antifascism. Den första invändningen som kan göras är att citatet om Varg och matmodern explicit betonar att det inte är själva kategorin ”djur” som Varg upplever som problematisk, utan hur han behandlas när människor ”låter mig veta att jag är djuret”.⁵⁹ Den behandlingen upplever han inte i relation till matmodern, där finns en annan rörlighet: det är hon som får honom att längta efter vildmarken och rymma sin väg, men också att återkomma. Han upplever också ett moraliskt ansvar gentemot henne: ”Hur skulle hon reda sig utan mig?”⁶⁰ Det här kunde förstås läsas som att Varg blivit förslavad av domesticeringen – ett tillstånd som MacCormack menar att Haraways begrepp ”companion species” romantiserar⁶¹ – och Varg påpekar själv att han ibland önskar att hans husfolk skulle vara onda hellre än goda, eftersom det då skulle vara lättare för honom att fly.⁶²

56. Haraway, *Where Species Meet*, s. 17.

57. Tuominen, ”Bara en hund”, s. 123.

58. Patricia MacCormack, *Posthuman Ethics: Embodiment and Cultural Theory*, London: Routledge 2012, s. 66, <https://doi.org/10.4324/9781315601670>.

59. Tuominen, ”Bara en hund”, s. 126.

60. *Ibid.*, s. 130.

61. MacCormack, *Posthuman Ethics*, s. 63.

62. Tuominen, ”Bara en hund”, s. 124.

Men faktum är att novellen på flera sätt problematiserar tanken om att det bara är människan som kan förorsaka ondska och lidande. Vargs möten med vildmarken är på inget sätt entydigt positiva, efter ett tag fyller de honom med vantrivsel och leda, och mot slutet av boken, när han ligger gammal och sjuk och betraktar en växt, slås han av att ”också växten lider, att den inte alltid växer rak”, att ”inte heller växten endast lever”.⁶³

Novellen prövar på flera ställen tanken att uppgäendet i vildheten, naturen eller tomheten är lika med frihet – detta uttrycks tydligt när Varg under sin rymning ligger på en hed och tänker: ”Nu går det upp för mig att just tomheten måste vara det ursprungliga, rätta och definitiva livstillståndet.”⁶⁴ Men denna frihet stöter alltid på patrull. Kurt Sanmark är inne på samma spår när han karakteriserar ”Bara en hund” som en text om ”frihets- och solidaritetsproblemet”, och skriver: ”Att kunna leva verkligt utan att skada andra eller själv bli skadad framstår som ett för den levande varelsen ouppnåeligt idealtillstånd.”⁶⁵

Samtidigt betyder det inte att novellen skulle vara utan hopp om motstånd, men den är inte hoppfull för att den skulle visa på friheten i en värld utan människor, utan snarare för att den visar på vilket ansvar människor som ingår i relationer till andra levande varelser har.

MÄNNISKANS DÖDLIGA MAKT

Vargs kombinerade förakt och fascination för människor finns med redan från början av novellen, och är, vid sidan av hemmets materiella bekvämligheter, orsaken till att han alltid återvänder från sina rymningar. Brytningen sker när relationen till matmodern rubbas, i och med att hon lämnar husbonden för en annan man. Vid uppbrottet får Varg själv välja vem han vill stanna hos, men han vill varken svika sin husbonde eller gå till matmodern som svikit honom, så han beger sig i stället ut på sin längsta rymning, tills skottskadan som han fick i benet som ung gör sig påmind. En främmande man hittar honom och tar hand om honom, men berövar honom samtidigt hans frihet,

63. Ibid., s. 164.

64. Ibid., s. 151–152.

65. Sanmark, ”Mirjam Irene Tuominen”, s. 7.

så Varg besluter sig för att rymma tillbaka till husbonden. Deras återseende är först kärleksfullt, men saknaden efter matmodern är så stor att Vargs hälsa och livsgnista falnar mer och mer. Till slut tar husbonden med sig Varg ut i skogen för att skjuta honom. Medan det går upp för Varg vad som händer tänker han:

Men nu ser jag tydligt: en främmande man närmar sig mig, en främmande man har skadskjutit mig för att locka mig bort från vildmarken. [...] Och jag förstår, att det är slut. Den främmande mannen har inte bara bestämt över mitt liv, han har också bestämt över min död. Med mina sista krafter släpar jag mig längre in i skogen. Jag vill dö som ett vilt djur. Men jag känner att han följer efter mig. Nu känner jag redan beröringen av hans hand. Jag blir stilla. Det är min husbonde. Jag närmar mig tillitsfullt. Det är min husbonde. Han var god mot mig. Ack, att ännu engång kunna tjäna honom som en tam och trofast hund! Jag drar mig undan. Det är inte min husbonde. Det är en främmande fiendehand. Den har gjort mig ont.

Lämna mig ensam! Låt mig få dö i fred!⁶⁶

Stycket är på sätt och vis en illustration av det Varg tidigare konstaterat, nämligen att en värld utan människor vore det samma som en värld utan död: ”den funnes naturligtvis kvar, men bara som ett slut, inte som nu överallt inblandad i livet, som ett hinder, som ett tillstånd.”⁶⁷ Visserligen räddas Varg ett flertal gånger i novellen av människor, men det handlar alltid om att de plåstrar om sår som andra människor tillfogat honom.

Utän mänskligt våld hade det alltså inte behövts någon mänsklig omsorg, vilket gör att makten ligger hos människorna, även om Varg i slutstycket kämpar för att ta makten över sin egen död. Husbonden framstår ur Vargs perspektiv växlande som bekant och som främling, och blir måltavla för de ambivalenta känslor av tillgivenhet och hat som Varg känt under novellens gång. Samtidigt belyser scenen att det inte är det faktum att husbonden är en människa som får hans status att skifta, utan hur han behandlar Varg. Det är genom akten att skjuta honom som han blir en främling, han bryter mot relatio-

66. Tuominen, ”Bara en hund”, s. 166.

67. *Ibid.*, s. 123–124.

nens spelregler. Visst kan man argumentera för att husbonden gör en barmhärtighetshandling när han tar livet av Varg som blivit gammal och sjuk, men den beskrivningen måste förankras hos en läsare utanför texten, den finns inte hos Varg själv.

”Bara en hund” är inte en renodlat samhällskritisk djurallegori i stil med George Orwells *Djurfarmen* (1945), men bär paralleller till litterära djurklassiker som Jack Londons *Skriet från vildmarken* (1903) och Kerstin Ekmans *Hunden* (1986), och knyter genom Vargs jagberättande också an till undergenren ”animala självbiografier”.⁶⁸ Anna Sewells *Vackre Svarten* (1877) är den kändaste animala självbiografen, men man hittar exempel på genren från och med slutet av 1700-talet, och genren har också moderna företrädare som Virginia Woolf (*Flush*, 1933). Enligt Boel Westin utmanar böcker berättade av djur läsarens idéer om sanning och realism genom att de dels upphäver uppdelningen mellan människor och djur baserad på språk, dels framställer djuret som en individuell varelse med en historia, utöver att vara en representant för en art.⁶⁹

Givetvis finns klara drag av antropomorfism i ”Bara en hund”, men jag hävdar att Tuominens sätt att skriva inte försöker göra Varg till en människa, men nog till ett ”liv”, det vill säga en egen varelse – för att låna MacCormacks terminologi, även om hon inte skulle hålla med mig.⁷⁰ Trots att Varg begåvats med ett mänskligt berättarspråk kan han inte undfly den plats i hierarkin som människorna underkastat honom. Han är dessutom själv med och upprätthåller hierarkin, eftersom han inte förmår sluta längta efter att tjäna människorna. Här finns klara paralleller till hur Tuominen i senare texter, framför allt *Besk brygd*, ska beskriva hur nazismens grymheter görs möjliga av ”vanliga” människor som upprätthåller det fascistiska förtryckets mekanismer.⁷¹

”Bara en hund” bär alltså på intressanta paralleller till diskussionen om fascister och deras offer, trots att den handlar om människor och djur, men verkar inte föreslå att en värld utan människor är en entydig lösning på problematiken. Därför finner jag det viktigt att

68. Boel Westin, ”Djuriskt skrivande”, Anders Cullhed (red.), *Ordens negativ. Till Anders Olsson*, Stockholm: Symposion 2009, s. 403.

69. *Ibid.*, s. 404–406.

70. MacCormack, *Posthuman Ethics*, s. 64.

71. Tuominen, *Besk brygd*, s. 25.

titta närmare på hur relationerna mellan människor och djur ser ut i texten, och vilka alternativ som skymtar fram.

DELAD SÅRBARHET RYMMER MOTSTÅND

”Bara en hund” handlar genomgående om människor som misslyckas med att ta ansvar för de relationer de ingått med djur. Matmodern lämnar Varg och den främmande mannen håller honom inlåst. I relationen till husbonden är misslyckandet delvis ömsesidigt, eftersom varken Varg eller husbonden förmår uppbåda intresse för varandra utan matmoderns förmedling. Men det är husbonden som fattar beslutet att Vargs hjärtesorg ska hanteras genom avlivning. På så sätt ger människorna utlopp för det som Tuominen senare i *Besk brygd* ska kalla ”människans organiserade, viktiga, självupptagna sadism”,⁷² att inte låta sig påverkas av andra varelsers lidande.

Vargs fysiska lidande och hans singularitet i egenskap av en jagerättare för tankarna till Jacques Derrida, som i ”L’Animal que donc je suis (à suivre)” tar upp det systematiska och industrialiserade våld som djur utsatts för under de senaste två århundradena, och hävdar att motståndet mot detta våld kräver ett avgörande filosofiskt tankeskifte som inte tar avstamp i frågan ”kan djur lida?”, utan i den obestridliga erfarenheten av att djurs lidande går att förnimma.⁷³ Matthew Calarco formulerar det som att djur kan ”störa och beröra människor”.⁷⁴ Det är inte en intellektuell fråga. Det här beror, enligt Derrida, på att också människor vet vad det är att erfara den maktlöshet som lidande innebär:

Förmågan att lida är inte längre en makt, det är en möjlighet utan makt, en omöjlighetens möjlighet. Dödligheten finns där, som det mest radikala sättet att tänka sig den begränsning som vi delar med djur, den dödlighet som utmärker livets yttersta begränsning, som erfarenheten av medlidande, som möjligheten att dela möjligheten

72. Ibid., s. 40.

73. Jacques Derrida, *The Animal That Therefore I Am*. Translated by David Wills, New York: Fordham University Press 2008, s. 28.

74. Calarco, *Zoographies*, s. 119. ”disrupt and affect human beings”. Översättning till svenska: YP.

till denna maktlöshet, som omöjlighetens möjlighet, som smärtan denna sårbarhet förorsakar och sårbarheten denna smärta förorsakar.⁷⁵

Derrida gör alltså precis det som MacCormack föraktar, han använder djur i sitt tänkande för att säga något om mänsklig moral, men eftersom antifascism är en angelägenhet som berör människor blir det svårt att tro att vi kan komma åt den problematiken genom att avskriva människans relationer till omvärlden. Det betyder inte att människors förmåga till antifascism ligger i deras ”mänsklighet”, i bemärkelsen ”autonomt subjekt”. Men i Mirjam Tuominens texter är det tydligt att moraliskt handlande – också på ett politiskt plan – hänger samman med människors förmåga att ta eller inte ta ansvar, och då behöver vi kunna titta på var och när känslor av ansvar föds. Vilket, skulle jag hävda, sker just i situationer som Derrida beskriver ovan – i delade upplevelser av maktlöshet, som ändå rymmer möjligheter just för att de är delade. Genom att placera läsaren hos Varg i hans dödsögonblick skriver Tuominen fram just detta tillstånd, som i sin tur är ett frö till motstånd – men det skulle förutsätta att människor reagerar på det lidande de har möjligheten att dela.

Vargs berättelse säger inget om hundar och människor i allmänhet, han är inte ”bara en hund”, utan snarare ”bara *en* hund” – en varelse med ett eget livsöde som redogör för sin glädje och smärta, och därigenom blottar hur människorna i hans omgivning är medskyldiga till att han far illa – men inte bara för att de är människor, utan snarare för hur de är människor. Detta fortsätter Mirjam Tuominen utforska, ännu mer explicit, åtta år senare i essäboken *Besk brygd*.

75. Jacques Derrida, *L'Animal que donc je suis*. Édition établie par Marie-Louise Mallet, Paris: Galilée 2006, s. 49. ”Pouvoir souffrir n'est plus un pouvoir, c'est une possibilité sans pouvoir, une possibilité de l'impossible. Là se loge, comme la façon la plus radicale de penser la finitude que nous partageons avec les animaux, la mortalité qui appartient à la finitude même de la vie, à l'expérience de la compassion, à la possibilité de partager la possibilité de cet im-pouvoir, la possibilité de cette impossibilité, l'angoisse de cette vulnérabilité et la vulnérabilité de cette angoisse.” Översättning till svenska: YP.

KATTEN RASMUS OCH DEN TROGNA FLUGAN

Besk brygd är en vindlande och uppfordrande essä där textjaget ställer alla människor – inklusive sig själv – till svars för Förintelsens grymheter. Till bokens mest centrala tankebilder hör att varje människa har en bödel inom sig (som kan läsas som böjelsen för fascistiska tendenser),⁷⁶ men det är inte den som lyfts upp när textjaget halvvägs genom boken summerar vad hon skrivit om:

När jag ser tillbaka på vad jag skrivit i denna bok, måste jag konstatera, att jag till stora delar skrivit den för att betyga en fluga min tacksamhet, för att tillrättalägga en förseelse som jag begick mot en numera död katt, för att fördjupa mig i den oförvillade glädje samvaron med två spädbarn berett mig [...].⁷⁷

Djuren ges alltså en central ställning och framträder i ett flertal episoder i betraktelseflödet. Vi möter bland annat textjagets sällskapssjuka katt Rasmus, ”besjälad med svarta ögon”, som drevs in i en annan, ”sadistisk”, katts våld efter att textjaget slutat visa honom den ömhet han fått förut: ”sedan jag fått ett barn som upptog de känslor jag förut givit katten.”⁷⁸ Enligt berättaren har Rasmus därför valt att äta rättgift och dö medan hon varit bortrest, vilket gjort att hon själv blivit Rasmus passiva bödel, medan den andra katten blivit hans aktiva bödel.

Här kunde man igen läsa Tuominen parallellt med Derrida, som vidareutvecklar filosofen Emmanuel Levinas tanke om att etik föds i mötet med den Andre.⁷⁹ Genom mötet avbryts ens egoism och man tvingas förhålla sig till den Andre (oberoende om man sedan väljer att förhålla sig positivt eller negativt).⁸⁰ Enligt Levinas är det enbart andra *människor* som kan avbryta egoismen, men Derrida och hans uttolkare Calarco hävdar att människors sätt att relatera till djur visar

76. Perera, ”Om bödeln kunde uttrycka sig”, s. 44.

77. Tuominen, *Besk brygd*, s. 70.

78. *Ibid.*, s. 26.

79. Emmanuel Levinas, *Totality and Infinity. An Essay on Exteriority*, Pittsburgh: Duquesne University Press 1969 [1961], s. 195.

80. Calarco, *Zoographies*, s. 65.

att även djur kan ställa den typen av etiska krav.⁸¹ I episoden med Rasmus står det klart att textjaget upplever en stark ansvarskänsla, om än med fördröjning. Det är också betydelsefullt att hon inte bara refererar till katter i allmänhet, utan just till katten Rasmus, eftersom en av nyckelpoängerna hos Derrida är att det är möten med faktiska, specifika djur som har den här förmågan att beröra oss, inte den abstrakta idén om "djuret".⁸²

Ändå är det värt att ifrågasätta om textjagets egoism verkligen rubbas. Till skillnad från i "Bara en hund" är Rasmus känslor enbart tillgängliga för läsaren genom den mänskliga berättarens inlevelse, vilket gör det svårt att säga om Rasmus själv skulle uppfatta händelseförloppet på samma sätt. Det går rentav att läsa som att berättaren stärker sin egoism genom att framställa det som att Rasmus livsöde hängde på hennes kärlek. I den bemärkelsen respekterar hon inte Rasmus "annanhet", att han har en existens hon inte har insyn i. Men även om en sådan egoism kan utläsas framställs Rasmus ändå som en varelse med rätt att ställa etiska krav.

I en annan episod berättar textjaget om en tid då hon hade en fluga och ett spädbarn som sitt enda sällskap. Flugan gick då från att framstå som vidrig och ohygglig till att bli hennes vän:

Ty om man börjar umgås med en fluga, kan man gripas av något som starkt liknar kärlek. Ätminstone började jag nästan älska min fluga. Jag lärde känna igen honom, han fick ett ansikte för mig, han levde med ett individuellt temperament.⁸³

Ordvalet "han fick ett ansikte för mig" visar att vi har att göra med en *specifik* fluga, men det blir också en anakronistisk blinkning till Levinas, vars etik är formulerad just i termer av att det är inför den Andres *ansikte* som den etiska relationen föds.⁸⁴ Calarco formulerar det som att ansiktet uttrycker: "en uttrycksfullhet och sårbarhet som ifrågasätter

81. Ibid., s. 118.

82. Derrida, *The Animal That Therefore I Am*, s. 9.

83. Tuominen, *Besk brygd*, s. 33.

84. Levinas, *Totality and Infinity*, s. 198.

mina tankar och egoism och kräver ett annat förhållningssätt.”⁸⁵ För Levinas är ansikten förbehållna människan, men Tuominens beskrivning av vänskapen med flugan gestaltar något annat:

Höst, vinter och vår, varje afton vid denna bestämda timma kom han fram på ett så rörande trofast sätt, att min första irritation snart efterträdades av väntan och halv tacksamhet. [...] Till sist satte han sig på min hand och betraktade mig med sina svarta prickar till ögon och han hade samma pinade uttryck i anletet som en hund ibland kan ha [...] han var plågad, oerhört plågad över att inte kunna uttrycka sig, över att inte kunna tala.⁸⁶

Stycket kan läsas som ren och skär antropomorfism, där textjaget projicerar sin ensamhet och sitt kontaktsökande på flugan för att befästa sig själv. Deleuze och Guattari använder rentav termen ”ansiktighet” för att beteckna den hegemoniska människan.⁸⁷ Men det som jag finner viktigt är hur textjaget upplever att den återkommande fysiska samvaron med flugan förändrar henne. Hon börjar se fram emot och känna tacksamhet för flugans besök. Även här belyses ansvarsdimensionen, genom att hon tänker sig att även flugan har förväntningar på relationen. Huruvida en fluga verkligen känner sorg över att inte kunna tala är förstås omöjligt att verifiera, och även här kan man läsa det som att textjaget överskattar sin egen roll. Ändå står det klart att mötet med flugan – trots att det inte innebär mera än att kropparna fysiskt finns i samma rum vid vissa tidpunkter – har så pass stor inverkan på textjaget att hon kallar flugan ”en av de få vänner jag överhuvud ägt”.⁸⁸ Flugan erkänns ett eget liv, blir en varelse man kan ha en relation med.

85. Calarco, *Zoographies*, s. 64. ”an expressivity and a vulnerability that calls my thought and egoism into question and that demands an alternative mode of relation.”
Översättning till svenska: YP.

86. Tuominen, *Besk brygd*, s. 34–35.

87. Deleuze & Guattari, *Tusen platåer*, s. 437.

88. Tuominen, *Besk brygd*, s. 35.

Besk brygd innefattar även bredare uttalanden om djur och fascism, som dyker upp i textens mer essäistiska partier: ”Från djurets synvinkel är människan nazisten. Ur djursynvinkel utgjorde nazismen toppunkten av organiserad mänsklighet.”⁸⁹ Jämförelsen mellan Förintelsen och utnyttjandet av djur har gjorts av flera andra tänkare och författare, på senare år till exempel av J.M. Coetzee i *Djurens liv* (1999), men också ofta kritiserats. Enligt Derrida ska jämförelsen varken missbrukas eller bortförklaras – båda fenomenen existerar helt enkelt.⁹⁰ Jag uppfattar inte heller att Tuominens poäng är att människor är grymma mot människor på grund av sin förmåga att vara grymma mot djur. Snarare visar hon att människor är kapabla till bägge dessa grymheter, och ger exempel på situationer där sådana grymheter sker.

Svek och förtryck verkar ingå i vad *Besk brygd* framställer som mänskligt: ”Som djur gentemot människan ville jag utrota allt mänskligt inom mig. Hur skulle inte allt bli gott om bara människan försvunne.”⁹¹ Återigen är det emellertid skäl att fundera över om det är människorna som sådana som är problemet, eller snarare specifika mänskliga praktiker som bäddar för fascism. Frågan är i så fall vilka dessa praktiker är, och om det finns alternativ till dem.

”Hunden behandlad som människa blir en slarvig människa, en god människa alltså – en människa hos vilken sadism-fröet saknas,”⁹² står det strax efter flugepisoden i *Besk brygd*. Det antyder att det potentiellt finns något antifascistiskt i relationen mellan hund och människa i sig – vilket skulle stödja en Harawaysk ”companion species”-läsning – men redan på nästa uppslag säger textjaget att problemet med hundar är att de inte kan existera utan människan, och att hon finner hundars fixering vid sin husbonde motbjudande.⁹³ Men hon ser också hur hundar – och andra djur – bär på en egenskap som gör att relationer med dem kan rymma en frigörande potential:

89. Ibid., s. 30.

90. Derrida, *The Animal That Therefore I Am*, s. 26.

91. Tuominen, *Besk brygd*, s. 31.

92. Ibid., s. 35.

93. Ibid., s. 36–37.

Alla dessa varelser: flugan, katten, spädbarnet – också hunden och kapunen, ty de hör med i församlingen – har det gemensamt att de inte kan tala. Men om de också inte kan tala, tycks de i stället äga förmågan att leva och detta sätt att leva är sällsamt graciöst och behagfullt – dock självfallet endast om de talande varelserna tillåter det.⁹⁴

Här betonas samma makthierarki som ”Bara en hund” gestaltar – det vill säga att det är ”de talande varelserna” som får stipulera villkoren för de övriga – men här följer också en utveckling av resonemanget. Textjaget skriver att orsaken till att hon finner djurens och spädbarnets vänskap gripande är att både djur och spädbarn, i och med att de saknar talets uttrycksförmåga men ändå är djupt uttrycksfulla, sällan förstår sig, vilket påverkar människan som interagerar med dem:

[D]e tvingar mig att tillmötesgå dem med den ursprungliga enkla glädje, som finns inlagd i mig liksom i alla varelser, de genombryter oemotståndligt och obetvingat den mörka slöja av ful disharmoni och ont svärmod, till vilka jag blott alltför gärna tar min tillflykt. Detta lyckas för spädbarnet och detta lyckas i viss mån för djuret, och det är självfallet deras förtjänst och inte min. Spädbarnet och djuret älskar i människan det de ser och förnimmer, den vuxna människan älskar det hon önskar.⁹⁵

Textjaget riktar kritik mot att den vuxna människan ”älskar det hon önskar”, och därför förstår sig och går in i en roll i mötet med andra, vilket gör att ”spel med masker” uppstår. Detta i stället för att folk skulle bemöta varandra med tålighet, förståelse och ömhet – vilket textjaget menar att de ”tallösa” varelsernas ”hjälploshet” inbjuder till.⁹⁶ Det är ytterligare ett exempel på den delade sårbarheten, som Derrida skriver om. Tuominen upprätthåller synen på språk som något som djur ”saknar”, men hävdar att språklösheten är en tillgång snarare än en brist.

94. Ibid., s. 71.

95. Ibid., s. 73.

96. Ibid., s. 73–74.

På det här sättet omvärderar Tuominen den inom filosofihistorien vitt omfattade idén om språk som garanti för subjektivitet.⁹⁷ Eller rättare sagt problematiserar hon att subjektivitet grundad på språk skulle räcka som garanti för att man bemöter andra på ett ansvarsfullt sätt. I stället visar hon hur det i språkliga mänskliga sammanhang ofta är lätt att undfly just ett sådant ansvar: ”en osynlig bödel och inte glädjen tycks stå värd vid varje mänsklig samvaro i större skala.”⁹⁸ Ändå är det inte så enkelt som att bödelstendensen finns i språket, tvärtom skriver Tuominen att bödeln, liksom djuren och spädbarnet, är stum. Men det är när människor låter spel och konventioner hindra ett direkt bemötande där man erkänner både sin egen och andras sårbarhet, som den mikrofascistiska tendensen, personifierad av bödeln, infinner sig.

ANTIFASCISM SOM ANSVAR

Den antifascism jag ser hos Tuominen skulle kunna definieras som ansvar – som inte förankras i individer och starka subjekt, eller i att någon underordnar sig ett totalitärt system i tron att det är för mänsklighetens bästa – utan som uppkommer genom lyhördhet och förmåga att reagera på lidande i ens omgivning. Den synen ligger väldigt nära Cary Wolfes definition av en posthumanistisk etik: ”som inte baseras på förmåga, handling, agens eller makt, utan på ett medlidande grundat i vår sårbarhet och passivitet.”⁹⁹ Passivitet kan låta märkligt i anslutning till antifascism, men här kan det vara bra att inflika att fascismens tendens att dyrka handling, styrka och aktivitet gör det viktigt att utforska motsatsen som en antifascistisk praktik.¹⁰⁰ Passivitet är inte automatiskt det samma som medlöparskap, utan kan handla om att vägra befrämja fascismens rörelse.

97. Kort sagt har diskussionen om djur inom delar av moralfilosofin tenderat utgå från att djur i avsaknad av språk inte kan ses som subjekt och därmed inte heller som moraliska agenter. Cary Wolfe går igenom, och kritiserar, diskussionen i *Zoologies*, s. xv–xvi.

98. Tuominen, *Besk brygd*, s. 74.

99. Wolfe, *What Is Posthumanism*, s. 141. ”based not on ability, activity, agency, and empowerment but on a compassion that is rooted in our vulnerability and passivity.” Översättning till svenska: YP.

100. Sven Anders Johansson, ”Vad gör en fascist?”, *Tidskrift för litteraturvetenskap* 50, 2019:2–3, s. 52.

Tuominen blundar inte för den makt människor innehar – i relation till djur men också i relation till varandra. Men hon framställer inte hierarkin som en metafysisk sanning. Här är hennes hållning en annan än posthumanismens, som paradoxalt nog i sin iver att skapa en värld utan hierarkier samtidigt hela tiden tenderar befästa idén om att det finns en hegemoni som upprätthålls av det liberala subjektet, och som behöver raseras. Tanken att världen skulle vara uppbyggd enligt en mytisk hierarki är i själva verket som tagen ur fascismen,¹⁰¹ så även om målet är att motarbeta detta är det värt att fråga sig varför den synen på världen över huvud taget ska utgöra grunden för ens analys. Tuominens texter visar snarare hur vi ingår i väldigt många olika relationer, det finns inte en statisk hierarki, och problemet är inte alltid hierarkin i sig – det är till exempel ofrånkomligt att föräldern har makt över spädbarnet. Det är i dessa konkreta relationer som antifascismen måste ta avstamp, och exakt hur den ska se ut kan inte förutbestämmas.

Här framstår filosofen Cora Diamonds begrepp ”fellow creatures”, eller medvarelser som mer användbart än Haraways ”companion species”. Haraway hävdar att det finns något frigörande i djurrelationer i sig, och en del filosofer hävdar att en etisk behandling av djur bara handlar om att ”erkänna dem rättigheter” eller ”se människan som ett djur som alla andra”.¹⁰² Diamond påpekar däremot att det uttryckligen är för att vi inte ser människor som djur som vi ställer moraliska krav på människor. De här kraven uppstår just genom de olika relationer som vi ingår i.¹⁰³ Det handlar därför inte om att på ett posthumanistiskt sätt utplåna skillnaden mellan djur och människor, och tänka sig att det ska leda till en friare värld, utan snarare om att vara uppmärksam på att relationer mellan djur och människor kan se så olika ut att blotta faktum att någon är ett djur inte automatiskt legitimerar ett visst beteende gentemot den.

Mirjam Tuominens sätt att skriva fram relationer mellan människor och djur, och de dimensioner av ansvar och omsorg som de innefat-

101. Stenley, *How Fascism Works*, s. 90.

102. Peter Singer hör till de kändaste företrädarna för denna syn, se t.ex. *Djurens fri-
görelse*, Nora: Bokförlaget Nya Doxa 1992.

103. Cora Diamond, ”Eating Meat and Eating People”, *Philosophy* 53, 1978:206, s. 478,
<https://doi.org/10.1017/S0031819100026334>.

tar, betonar att relationerna är specifika, inte generella. Det handlar inte om att vetenskapliga eller biologiska kategorier förändras, ”hon upphör inte att vara människa och jag upphör inte att vara djur”,¹⁰⁴ men i och med umgänget kan kategoriernas betydelse skifta, de varken förutbestämmer eller legitimerar människans sadism. Djuren i Tuominens texter är fullt kapabla till brutalitet sinsemellan, som i exemplet med katten Rasmus, men fascismens systematiserade grymhet hör till människornas sfär. Därför är det, för att följa Diamond, endast ur ett mänskligt perspektiv som det blir språkligt begripligt att tala om moraliska, och därmed antifascistiska, krav.¹⁰⁵ Hur man exakt ska svara på de kraven blir inte tydligt hos Tuominen; snarare belyser hon hur snårigt det verkligen är. Att husbonden skjuter Varg är kanske det mest ansvarsfulla han vid det skedet kan göra – men tydligt är att etiskt handlande aldrig bottenar bara i en instrumentell princip, utan alltid i faktiska möten.

Genom att visa på hur fascistiska avhumaniseringsmetoder inte får legitimera grymhet insisterar Tuominens texter på att det finns andra sätt att förhålla sig till sina medvarelser än att uppgå i ”människans organiserade, viktiga, självupptagna sadism”.¹⁰⁶ Detta trots att texterna ofta handlar om människor – inklusive textjaget – som inte tar sitt ansvar. Men genom att skriva fram djur som fysiska var- elser vars sårbarhet är något som människor är fullt kapabla att vara lyhörda för öppnar texterna för att motstånd är möjligt. Inte genom att människor slutar vara människor, men genom att vi slutar ge oss själva frikort på grund av det. På så vis kan Tuominens sätt att skriva om djur läsas som en del av hennes antifascistiska hållning.

104. Tuominen, ”Bara en hund”, s. 126.

105. Diamond, ”Eating Meat and Eating People”, s. 474.

106. Tuominen, *Besk brygd*, s. 31.